

זכיה באיסור הנאה

קושיית הנו"ב: כיצד ניתן לקנות חמץ בפסח - הרי א"א לקנות איסורי הנאה?

בענין זכיי באיסור הנאה - הרמב"ם בפ"א הלכות חו"מ ה' ג' פסק: אינו לוקה משום לא יראה ולא ימצא אלא א"כ קנה חמץ בפסח או חימצו כדי שיעשה בו מעשה עכ"ל.

ובתשובות נו"ב מהדו"ק (או"ח סי' יט) תמה על הרמב"ם מהמשנה בב"ק דף מד עמוד ב: 'שור שהוא יוצא ליסקל והקדישו בעליו - אינו מוקדש. ואם עד שלא נגמר דינו מכרו - מכור, הקדישו - מוקדש', ומבואר דדבר שאסור בהנאה א"א למכרו או להקדישו.

האם הקושיא היא גם לר' יוסי הגלילי הסובר שחמץ מותר בהנאה?

והנה יש מחלוקת בתוס' (ב"ק מה עמוד א ד"ה 'מכור') למה מכרו אינו מכור - אם בשביל ששור הנסקל משנגמר דינו אסור בהנאה, או שיטת ר"ת כי בעצם שור הנסקל מחיים לא נאסר בהנאה, אלא מכיון דאסור לענות את דינו ומצוה לסוקלו - ממילא המכירה אינה חלה.

וראיתי מקשים על הרמב"ם ביותר לפי ר"ת, כי אע"פ שהשור מותר בהנאה, רק מכיון שמצוה לסוקלו - אינה חלה המכירה. וא"כ אפילו יהא הדין דחמץ בפסח מותר בהנאה כריה"ג, הרי מכיון שמצוה עליו לבערו - א"כ המכירה לא תחול! וכן צ"ע על התוס' בריש פ' כל שעה (פסחים כא עמוד ב ד"ה 'עבר זמנו') שכתבו דלריה"ג יכול להריצו לפני כלבו או ימכרנו לעכו"ם. ולפירוש ר"ת, איך יוכל למוכרו לעכו"ם? הרי מצוה עליו לבערו, ואין המכירה חלה כלל! וצ"ע.

והנראה כי זה לא קשה כלל לריה"ג, כי ר"ת מדבר רק בשור הנסקל שאחרי הריגתו יהא אסור בהנאה ועכשיו מצוה לסוקלו, והרי הוא נחשב כאילו סקלוהו ולכן ממכרו אינו ממכר. אך לריה"ג שעצם החמץ מותר בהנאה גם בזמן איסורו - אין רא"י שלא תחול מכירה כלל, וא"כ מיושבת שפיר הקושיא על התוס'. אולם, על הרמב"ם נשאר קשה, כי הרי אנו פוסקים שחמץ בפסח אסור בהנאה, וא"כ גם לפי ר"ת כיון שישנה גם מצוה לשורפו וגם אסור בהנאה - ודאי שהמכירה אינה צריכה לחול.

תרוץ האבנ"מ -

איסורי הנאה אינם בבעלותו אך נחשבים ברשותו

ובאבנ"מ (סי' כח ס"ק נו במש"כ 'והא דאמרו פ"ק דפסחים' וכו') העיר ג"כ כנ"ל על הרמב"ם, ומכח קושיא זו רצה לתרץ כי דבר האסור בהנאה - לא נאבד שם בעליו לומר שאינו שלו, אלא רק דאינו ברשותו. ומה דמבואר בפסחים דלבתר זמן איסורו לא מצי מבטל הוא משום דאינו ברשותו אינו יכול לבטלו, כמו שאינו יכול להפקיר דבר שאינו ברשותו. ודייק לשון רש"י בב"ק על המשנה 'הקדישו - אינו מוקדש', וכתב רש"י 'דלא ברשותי דמרי קאי לאקדושי'. הרי דרש"י פירש שזה רק אינו ברשותו ולא כתב שאינו שלו, וממילא כיון שנשאר שם בעליו עליו, הרי יכול לקנותו כדי שישאר שלו הגם שאינו ברשותו. ומה"ט שפיר פסק הרמב"ם דקנה חמץ בפסח לוקה, דאית ל"י זכייה לענין דהוי שלו.

קושיות על תרוץ האבנ"מ

ודברי האבני מילואים צ"ע - מה שהביא מד' רש"י ב"ק שכתב רק שאינו ברשותו ולא שאינו שלו, הרי רש"י עצמו פי' בפסחים דף ו' ע"ב ד"ה דלא ברשותי - 'אינו שלו', וממילא יורדת כל הראי' של האבנ"מ מרש"י, משום דרש"י עצמו מפרש בפסחים בד' הגמ' דלא ברשותי - הכונה דאינו שלו. א"כ כוונתו בב"ק ג"כ לאו ברשותו - אינו שלו.

ומלבד זה דברי האבנ"מ צ"ע - מאין לקח לחלק בין אינו ברשותו לאינו שלו? והרי אנו רואים שחמץ בפסח אין יכולים לבטל מטעם שאינו ברשותו, וממילא פשוט דאינו יכול להפקיר להנות ולהקדיש. וכן גזל ולא נתיאשו הבעלים שניהם אינו יכולים להקדיש זה לפי שאינו שלו וזה לפי שאינו ברשותו. הרי אנו רואים שיש להם אותו דין - לזה שאינו ברשותו ולזה שאינו שלו, וא"כ מאין לקח לחלק בין שלו שיוכל לקנות ולבין אינו ברשותו דמועיל קנין, וצ"ע.

ישוב שיטת הרמב"ם -

איסורי הנאה הם בבעלותו לכל דבר למעט דינים מיוחדים

והנראה בזה כי הנה הבי"ש באה"ע (סימן כח ס"ק נב) הקשה על המחבר שפסק דבאיסורי הנאה דרבנן מקודשת, והקשה: אמאי מקודשת? הרי אינה יכולה להנות ממנו! ובאבנ"מ (שם ס"ק נד 'והנה מה שהקשה' וכו') תירץ ע"ז, כי בקידושין אין צורך שיוכל להנות ממנו, כי הרי מתנה ע"מ להחזיר מקודשת מה"ת. רק להרמב"ם (אישות פ"ה הכ"ד) אינה מקודשת מה"ת, וכמו שהסביר הר"ן את דבריו. וא"כ יש לומר דלהרמב"ם בכל איסורי הנאה לא בטל שם כסף מיניה, אלא החסרון הוא שאינה יכולה להנות ממנו.

בקדושין - כסף הראוי להנאה

וזהו דאיתא במשנה בקידושין דף נו עמוד א: 'המקדש בערלה וכו' - אינה מקודשת', דלכאורה קשה: מה חידש התנא? הרי אנו יודעין שצריך לקדש בכסף בפרוטה או בשוה פרוטה! ובפרט למה שכתבו התוס' דשלא כדרך הנאתו אין בה שוה פרוטה. אולם, לפי הרמב"ם יתכן שזה גופא משמיענו התנא - הגם שהוא נקרא עדיין כסף, אך מכיון שאסור להנות ממנו - אינה יכולה להתקדש. ושאר הראשונים פירשו דחידוש המשנה דבטל שם כסף מיניה, כי אם היה לאיסורי הנאה שם כסף, ממילא היתה יכולה להתקדש בזה, כי לשיטתם לא בעי כסף הראוי להנאה.

ומעתה אפשר להסביר שדין זכ"י באיסורי הנאה תלוי ג"כ בזה. דלהרמב"ם דלא בטל שם כסף מיניה - אפשר שיש זכ"י גם באיסורי הנאה, ויתר הראשונים שסוברים כי אין צורך בכסף הראוי להנאה - ממילא מוכרח שאיסורי הנאה אבד שם כסף מיניה, וממילא לא שייך זכ"י בהו.

בציצית - דין כתותי מיכתת שיעוריה

ויתיישב בזה דברי הכ"מ בהלכות ציצית על הרמב"ם (פ"א הי"א) שכתב: 'ואין עושין אותן מצמר הגזול ולא משל עיר הנדחת' וכו'. וכתב שם בכ"מ, דטעם דאין עושין מגזול - מהגמ' בסוכה (דף ט עמוד א), דממעט יועשו להם - משלהם'. ובטעם דאין עושין ציצית מעיר הנדחת כתב: 'מכיון דלשריפה קיימי - כתותי מכתת שיעורי', ולא משום דאסור בהנאה, דהא מצוות לאו להנות ניתנו, ע"כ דברי הכ"מ. ולכאורה, דברי הכ"מ צריכים ביאור, כי טעם הכ"מ מספיק רק שלא לאסור עשיית ציצית מעיר הנדחת בגלל שיש לו הנאה מאיסורי הנאה, על זה די בדין דמצוות לאו להנות נתנו,¹ אבל אם נימא דאסוה"נ הם אינם שלו - א"כ נפסול בציצית של עיר הנדחת כמו בגזול. ומוכרח מדי הכ"מ שסובר דדעת הרמב"ם דבאיסורי הנאה שייך זכ"י, ולכן כתב רק את הטעם של כיתותי מיכתת ולא מטעם שאינן שלו.

שור הנסקל נמכר - כיון שעומד לסקילה בפועל

אך הקושיא מהגמ' בב"ק לגבי שור הנסקל שא"א למוכרו עדיין במקומה עומדת. והנראה לומר, דדעת הרמב"ם כי הוא ילמד כר"ת, שהטעם שאינו יכול למוכרו הוא לא בגלל שאסור בהנאה, אלא מכיון שאסור להשהותו ומצוה לסוקלו. בגלל זה אינו יכול למוכרו, ולכן גם בחמץ משש שעות ולמעלה אינו יכול לבטלו, כי מצוה עליו לבערו מן העולם בכל רגע. ולא קשה: איך יתכן שהדין של מצוה לבערו יהיה יותר גדול מעצם הדין של איסורי הנאה, כי שם יש הרי ג"כ דין של שריפה? משום

1. בבלי עירובין דף לא עמוד א; ראש השנה דף כח עמוד א; חולין דף פט עמוד א.

דבדין שריפה של איסוה"נ יש רק דין קיום מצוה של שריפה, אבל אין בזה איסור
השהיה. ומה"ט כל זמן שהוא קיים לא בטל שם ממון מיניה. משא"כ כאן שהדין
הוא שאסור להשהותו אפילו רגע אחד, ולכן כבר בטל שם ממון מיניה. ולכן שפיר
פסק הרמב"ם שהקונה חמץ מהעכו"ם - לוקה, כי הרי אינו חייב לבערו עד שיכנס
לרשותו, וא"כ עדיין לא בטל שם ממון מזה.

ישוב נוסף לדעת הרמב"ם - איסורי הנאה נחשבים 'דבר הגורם לממון'

ונראה עוד דרך בדברי הרמב"ם, כי שמעתי מקשים על הרמב"ם: איך לוקה בקנה
חמץ בפסח? הרי עבר מימרא דרחמנא, וכל מאי דאמר רחמנא לא תעביד - אי עביד
לא מהני,² וא"כ איך חלה המכירה כאן כלל?

והנראה בפשטות, כי הרי בחמץ בפסח אינו צריך שיהיה דווקא שלו, אלא אם הוא
חייב באחריותו ג"כ חייב, והוא כדבר הגורם לממון כממון דמי. א"כ גם כאן -
מכיון שקנה החמץ, סימן הוא שרוצה בקיומו אצלו, א"כ אצלו הוא נחשב בתור
גורם לממון, כי הוא רוצה בקיומו. לכן אין זה שייך לכלל של 'כל מאי דאמר
רחמנא לא תעביד - אי עביד לא מהני', כי כאן אין צורך בעצם הקני', אלא שרק
ירצה בקיומו. וא"כ בנוגע לאיסוה"נ, אף אי נימא דאין זכי באיסוה"נ, ולא תהי'
מכירה, והוא לא יקנה החמץ - אעפ"כ יעבור על הלאו וילקה עליו, כי כאן אין
צורך שיהיה דווקא חמץ שלו, אלא אם הוא חייב באחריותו ג"כ עובר, ושפיר פסק
הרמב"ם דאם קנה - לוקה.

2. כדעת רבא בתמורה דף ד עמוד ב.